

K interpretaci a intertextovosti

IVANA BOZDĚCHOVÁ

Úvod

Interpretujíc název konference (Užívání a prožívání jazyka), kladu si otázku: co lze prožívat při užívání jazyka a jak lze jazyk při prožívání užívat? – Nezačínám efektní slovní hříčkou, ale tematickými okruhy, které se pokusím ve svém krátkém příspěvku alespoň využít, ne-li prožít. Využívám úzké souvislosti jazykového prožívání s interpretací; bez přesnějšího vymezení pojmu prožívání pokládám další otázku: zakládá se prožívání jazyka na interpretaci textu, nebo interpretace textu na prožívání jazyka? Každá interpretace¹ (čtenářská, kritická, vědecká), jak konstatuje např. Hochel (1990), modifikuje představu o díle; představu jako možný základ prožitku. Většinou se zabýváme tím, jak interpretovat text; stejně podstatné však také je, který text interpretovat. Představuje interpretovaný text (a význam jím reprezentovaný a sdělovaný) skutečně text (a význam) autorem zamýšlený? Nakolik je významem někoho jiného než významem autora, zejména např. u textů editovaných, revizovaných² a přeložených? (Pro ilustraci vzpomeňme příměr s modelem hry na „tichou poštu“, Hausenblas, 1988, s. 39.)

Ze široké škály dalších dílčích podnětných a jistě zajímavých otázek se zaměřím na interpretační procesy z hlediska vlivu intertextuálních faktorů (včetně potenciálních) a na jejich zmnožování při interpretaci překladatelské.³ Obsahově, materiálově a ilustračně vycházím z vlastní skromné překladatelské zkušenosti s uměleckými texty. Pokusím se připomenout a zachytit některé rysy uměleckého překladu při interkulturní komunikaci⁴ a vydělit její fáze.

Interpretace textu a společensko-kulturní aspekty uměleckého překladu

Procesy interkulturní komunikace mají v podstatě intertextovou nebo transtextovou povahu⁵ (i když např. multimediální umění přesahuje jazykové prostředky) a jejich součástí čas-

¹ Pro zjednodušení zvažuji pouze interpretace (čtení) možné v rámci norem jazyka (langue) – viz F. de Saussure: jazyk jako norma všech ostatních manifestací řeči (*Cours de linguistique générale*, Paris 1931 // *Kurs obecné lingvistiky*, Odeon, Praha 1989, s. 46).

² Viz např. Štefánková, 1998.

³ K souvislosti překladu s interpretací a intertextovostí viz např. pojetí překladu jako první interpretace textu (Macurová, 1981) nebo překladu jako druhu metatextu (Hausenblas, 1988, s. 39).

⁴ Interkulturní komunikace (interkomunikace) jako transfer kulturních obsahů, tradic, reálií při komunikování mezi kulturami (a tedy často i mezi jazyky). Viz též Čmejrková – Daneš, 2004, s. 321–322.

⁵ Viz např. Čechová, 2003, s. 47: intertextovost jako kontinuita mezi jednotlivými komunikáty, transtextovost (široce chápáná) jako kulturní kontinuita. Srov. některá další vymezení a pojetí těchto pojmů:

to bývá jazykový překlad.⁶ Jedním z důležitých předpokladů úspěšnosti těchto procesů je ohled na adresáta (co do obsahu i výrazu komunikátů), tím naléhavější, čím méně společných (široce) kulturních informací účastníci komunikace sdílejí.

Překladatel uměleckého textu je tak především (a to zejména při interpretaci obsahu a smyslu výchozího uměleckého textu i při vytváření koncepce překladu) ovlivňován společensko-historickým kontextem výchozí i cílové kultury a jeho proměnami; znalost tohoto kontextu usnadňuje a zdokonaluje recepci a interpretaci originálu i tvorbu překladu. Překladatel dále musí anticipovat čtenářskou recepci přeloženého textu, podmíněnou především společensko-kulturním vědomím a vzděláním čtenářů překladu (zahrnujícím zkušenost z četby literatury ve vlastním jazyce, domácí i překladové) a shody i možné (a často reálné) rozdíly tohoto povědomí u čtenáře původního textu a u čtenáře překladu. Takovou rozdílnost ilustruje např. ve hře Virginia od Edny O'Brienové⁷ užití názvu tradičního anglického řádu *Podvazkový řád* a jeho zkrácené podoby homofonní s pojmenováním části dámského oblečení – *Podvazek/podvazek*; toto označení vyvolává nejen humorné konotace, ale anglickému čtenáři (divákovi) nabízí především ironické asociace spojené s legendou o založení řádu Eduardem III. v roce 1348⁸ (českému čtenáři povětšinou neznámé):

And galloped around the room discussing oratory and the Garter with young men from the Foreign Office (s. 14–15).

Tančili jsme kvapík kolem sálu a diskutovali s mladými muži z ministerstva zahraničí o řečnictví a Podvazkovém řádu (s. 12).

Then my suspenders came down, dragging with them an old rag of chemise – why didn't you tell me one must fasten one's suspenders properly. Always some misery like suspenders. To clip my wings of glory and good God I must buy a hat (s. 47).

Pak mi spadly podvazky, stáhly s sebou spodničku, starý hadr – proč jsi mi neřekla, že je třeba řádně si připevnit podvazky. Vždycky je nějaký malér, jako podvazky, co mi ustříhnou křídla slávy, a proboha, musím si koupit klobouk (s. 39).

Překladatel uměleckého textu tedy mj. běžně rozhoduje, zda zachovat, substituovat či vynechat reálie vázané na kulturu výchozího textu.

intertextovost

Kristeová (1967, 1983, in: Homoláč, 1994): vlastnost každého textu, denotuje transpozici jednoho (nebo několika) znakového systému do jiného;

ESČ (Nekula, 2002, s. 184): v lingvistickém kontextu jeden z konstitutivních rysů textuality, 1) explicitní n. implicitní odkaz k textu jako druhu, resp. k obecným pravidlům jeho tvoření (architextovost), 2) odkaz k textu samému, komentáře k obsahu n. formě textu (metatextovost), 3) odkaz k jinému textu – konkrétnímu, předpokládanému nebo jen žádoucímu, ale dosud nerealizovanému;

Homoláč (1996): výstavbový princip textu;

transtextovost

Homoláč (1996): všechny vztahy mezi texty: vztahy založené na sdílení kódu (architextovost: intertextovost, metatextovost) a vnětových faktorů (plagiát, vliv, transformace).

⁶ Mj. i proto se také teorie překladu (např. Newmark 1988, in: Vilikovský, 2002, s. 95–96) v posledních letech zaměřuje na problematiku konfliktu mezi kulturami při přenosu významu.

⁷ Edna O'Brien: *Virginia*. Hogarth Press, London 1981/ ELK, Praha 2004. – Viz též Bozděchová, 2005.

⁸ Podle legendy tehdy Eduard III. tančil se svou milenkou u dvora a při tanci jí upadl na zem dámský podvazek (*garter*). Dvořané se smáli, ale král jej zdvihl a se slovy „Zahanben budiž, kdo při tom myslí na co špatného“, si jej navlékl na levou nohu pod koleno. (Podle úzu na tehdejších dvoře mluvil středověkou francouzštinou a promluvil: „Honi soit qui mal y pense!“ Tato jeho slova jsou napsána na Podvazku.) – Britskému čtenáři se tato příhoda vybaví ve 3. dějství hry Virginia (i když autorka neužívá slova *garter*, ale *suspenders*, protože se v době života Virginie Woolfové už nenosil *garter*, ale *suspenders* (v britské angličtině: „černý pás se sponkami na punčochy“, v americké angličtině: „šle“).

Intertextovost a umělecký překlad

Procesu uměleckého překladu předchází existence a recepcí výchozího textu v kontextu výchozí kultury, do jisté míry již podmiňující výběr textu k překladu: evaluací jeho hodnot jako relevantních i pro cílovou kulturu (tedy anticipací víceméně adekvátní interpretace v obou kulturách). Pro recepci a interpretaci textu⁹ (jak původního, tak jeho překladu) jsou důležité především inference,¹⁰ zároveň v těchto fázích hraje roli i prožívání jazyka (viz Daneš, 1989, interpretační proces a asociace s různými hodnotami postojovými a emočními). Prožitek založený na jazyce či přesněji na (různých) jazycích může poskytnout např. prezentace uměleckého textu (zejména poezie) v dvojjazyčném (vícejazyčném) formátu: již samotný pohled na text originálu se může stát stimulem pro obrazotvornost, představivost a s nimi spojené prožívání (viz též Egan, 1990). – Tuto formu lze považovat za případ specifické intertextovosti (paralelní prezentaci výchozího a přeloženého textu označují jinde jako juxtatextovost, viz Bozděchová, 2009).

Výběr textu pro překlad iniciuje jeho další intertextové navazování, tedy jeho intertextovost¹¹ (v lingvistickém kontextu chápáno jako konstitutivní rys textuality). Při uměleckém překladu se široce pojatá intertextovost stává inherentním, i když mnohdy (čtenářem) neuvědomovaným nebo (překladatelem) nesignalizovaným výstavbovým principem. Intertextovost může zahrnovat nejen vztah k výchozímu textu, ale potenciálně i mezipřekladové navazování (při existenci předchozího překladu/předchozích překladů textu do téhož cílového jazyka, představující další typ specifické intertextovosti; označují ji jako polytextovost, viz Bozděchová, 2009). K mezipřekladovému navazování může docházet jak při tvorbě uměleckého překladu (překladatelem), tak při jeho recepci (čtenářem, s využitím vlastního zkušenostního překladatelského komplexu). Příklad překladu aluzivního titulu milostné básně Wendy Cope *As Sweet* dokládá vliv existence předchozích překladů aludujícího segmen-

⁹ Recepcí a interpretací textu se někdy rozlišují jako dvě fáze procesu, někdy bývají chápány dohromady. Srov. některá pojetí a vymezení:

recepcie

Hausenblas (1988, s. 36): složky recepcie: vnímání materiálních znaků, interpretační fáze (s nezbytnou identifikací znakových jednotek jako nutným předpokladem vlastní interpretace);

Jauss (2002, s. 100): element podmíněný adresátem, proces propojení či splynutí horizontů (na rozdíl od účinku jako elementu konkretizace smyslu podmíněného textem);

interpretace

Levý (1963, s. 96): fáze překladatelského procesu: pochopení předlohy, interpretace (včetně tvorby koncepce), přestylování předlohy (třetí fáze specifická pouze pro překlad), „interpretace jako soubor postupů, které pomáhají odhalovat významový invariant původního textu“ (s. 103), součást recepční fáze;

Popovič (1981, s. 159): aktivní forma čtenářské recepcie, funkční jednotka čtenářsko-hodnotícího a racionálně-teoretického postoje;

Hausenblas (1988, s. 36): příjemce postupně vytváří ve své mysli obsahově-sémantický komplex = smysl komunikátu;

Švehlová (in: Machová – Švehlová, 1996, s. 114): součást recepcie, identifikace znakových jednotek konstruujících text („porozumění slovům“), interpret přifazuje ve své mysli význam textu, konstituuje smysl komunikátu; Vilikovský (2002, s. 90): fáze procesu překladu: recepcie a interpretace, formování koncepce, reprodukce.

¹⁰ O inferencích viz např. Daneš (1989, s. 178) – interpretátor vychází z explicitně vyjádřeného v textu a usuzuje na základě vlastních znalostí, co by mohlo být v textu implikováno; nebo Nebeská (in: ESČ 2002, s. 179): psychické procesy, které umožňují zařadit slyšené nebo čtené texty do kontextu jeho vlastních znalostí o světě, jejich tvoření způsobuje, že recipient vyrozumí z textu víc, než je v něm explicitně uvedeno.

¹¹ S termínem *intertextovost* se paralelně, ve shodném významu někdy užívá termín *intertextualita*, viz např. Homoláč, 1996, nebo Nekula, in: ESČ 2002, s. 184.

V dalším výkladu se budu věnovat intertextovosti jako odkazování ke konkrétnímu nebo předpokládanému textu (textům), stranou ponechám intertextovost ve smyslu architextovosti a jen částečně se zmíním o intertextovosti jako metatextovosti.

tu v češtině. V zájmu posílení průhlednosti této aluze (viz její rozvíjení v 2. sloce básně: „But he can call it what he likes – / It's still the same.“) byl z tehdy existujících překladů vybrán ekvivalent podle očekávání u českého čtenáře nejčastěji známý – *I zváno jinak*):¹²

*What's in a name? That which we call a rose
By any other word would smell as sweet.*

W. Shakespeare, *Romeo and Juliet* (2. dějství, 2. scéna)

*Copak je po jméně? Co růži zvou,
i zváno jinak vonělo by stejně.*

(E. A. Saudek, 1954)

*Co sejde na jméně? I kdyby růži
nazvali jinak, bude vonět stejně.*

(Z. Urbánek, 1964)

*Co na něm záleží? Takzvaná růže
nazvaná jinak bude vonět stejně.*

(J. Josek, 2000)

*Co je to jméno? To, čemu se říká „růže“,
pod jiným jménem vonělo by stejně.*

(M. Hilský, 2006)

Recepce a interpretace textu může být dále ovlivněna poučením o jeho autorovi (chápání textu ve světle autobiografických informací však nelze přeceňovat; zřejmě nejdůležitější význam má v intimní poezii), příp. poučením o textu a jeho recepci, v podstatě fungujícím jako metatextové inference, specifické zejména např. pro literární recenze.¹³ Při literární metakomunikaci (zahrnující metatextovost jako typ intertextovosti a metainterpretace) vzniká metakomunikační kontext;¹⁴ tento kontext je pochopitelně značně odlišný u odborného interpretátora (s většími jazykovými a literárními znalostmi i interpretačními zkušenostmi) a u běžného čtenáře (většinou navíc nepřivýklého nebo neschopného vyjadřovat své prožívání a dojmy).

Fáze interkulturní komunikace a uměleckého překladu

V procesu uměleckého překladu i celé interkulturní komunikace lze vydělit fáze do určité míry rozličně, a to mj. i v souvislosti s podobou či stupněm prožívání překladatele (= interpretátora a produktora, viz Daneš, 1988 a 1989) a čtenáře (interpretátora). Také typologie fází interpretačního procesu představuje (v závislosti na typu textu i interpretátora) proměnlivé schéma.

V návaznosti na některé zde připomenuté souvislosti procesů uměleckého překladu a interkulturní komunikace tak zjednodušeně a přehledně rozlišují následující fáze – viz schéma:¹⁵

¹² Wendy Cope: *Serious Concerns*. London, Faber and Faber 1992, s. 9; *Zatracený chlapi*. Praha: Dita 1999, s. 39.

¹³ Málková, 2004, konstatuje, že tak přístupy k literárnímu dílu nastupují cestu k zdánlivě nemožné rekonstrukci vazeb a vlivů vstupujících do literární komunikace před vznikem díla, provázejících ho při zrodu a ovlivňujících jeho recepci.

¹⁴ Vymezení pojmů viz např. Popovič, 1981: *meziliterární komunikace* – druhotná komunikace textů s funkcí rozvíjení, resp. popírání invariantních informací primární zprávy v druhotném textu; Popovič, 1971: *metakomunikační kontext překladu* – druhotný literární kontext umožňující reprodukovat invariantní vlastnosti originálu a modifikovat je na základě funkčního principu; Hausenblas, 1988: *metainterpretace* – zvláštní podtyp interpretačních textů, interpretační texty o interpretačních textech.

¹⁵ Legenda: Tv = výchozí text, K_{Tv} = kultura výchozího textu, R_{Tv} = recepce výchozího textu, T_c = cílový text, K_{Tc} = kultura cílového textu, R_{Tc} = recepce cílového textu, (Tp) = text potenciálního překladu, (R_{Tp}) = recepce textu potenciálního překladu.

KULTURA VÝCHOZÍHO TEXTU KULTURA CÍLOVÉHO TEXTU VÝCHOZÍ TEXT (PŘELOŽENÝ TEXT)

0 Recepce

(Recepce T_p : K_{Tc})

T_v : K_{Tv}

inference K_{Tv}

1 Výběr

evaluační T_v : K_{Tv} = T_v : K_{Tc}

2 Umělecký překlad

2a Interpretace

T_v + R_{Tv}

inference K_{Tv}

2b Koncepcie

T_{v→c} : K_{Tc} + (T_p) + (R_{Tp})

anticipace R_{Tc}

2c Reprodukce

T_v → T_c

ekvivalence sém., funkč., styl., pragm.

CÍLOVÝ TEXT

3 Recepce

T_c : K_{Tc}

inference K_{Tc} + (K_{Tv}) + (T_v) + (R_{Tv}) + (T_p) + (R_{Tp})

Závěr

Jak jsem se pokusila naznačit a částečně ilustrovat, z podstaty a charakteru procesů interkulturní komunikace včetně prožívání jazyka vyplývají při interpretaci (recepci) uměleckého textu různorodé jevy interpretaci obohacující, zároveň však mohou vyvolávat interpretační hledání či nejistoty. Samotný fakt, že hledáme různé interpretace daného (uměleckého) textu, však dosvědčuje nejen existenci kulturních daností, ale i potřebu jejich obnovy a otevřenosti výkladů v proměně skutečnosti i hodnot (kulturních, estetických a morálních). Umělecký text i jeho překlad jsou spjaty s kulturou podmiňující jejich vznik i interpretaci a vstupují do stále se obnovujících interkomunikačních a intertextuálních vazeb. Jak shledává Vilikovský (2002), umělecký překlad tak nemůže být nikdy definitivní, a nestárne jazyk, nýbrž interpretace. – Navazujíc na úvod tohoto příspěvku s intertextovým odkazem na téma konference, končím dovětkem, že i užívání a prožívání jazyka představuje konstantní a stále se obnovující výzvu.

- BOZDĚCHOVÁ, I. (2005): Iluze o aluzích v uměleckých, odborných a publicistických textech. In: S. Čmejrková, I. Svobodová (eds.), *Oratio et ratio. Sborník k životnímu jubileu Jiřího Krause*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 51–61.
- BOZDĚCHOVÁ, I. (2009): Intertextovost, interpretace a překlad uměleckého textu. In: Ž. Čolaková a kol. (eds.), *Paisievi četenija. Meždunarodna slavistična konferencija. Interkulturnijat dialog – tradicii i perspektivi*. Ezikoznanie. Plovdiv 27–28 noemvri 2008 g. Naučni trudove, tom 46, kn. 1, sb. A, 2008. Filologija. Plovdiv: Plovdivski universitet „Paisij Chilendarski“, Filologičeski fakultet, s. 666–674.
- ČECHOVÁ, M. (2003): Trans- a intertextovost v kontextu regionálním a dobovém. In: *Česká slavistika 2003. České přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů, Ljubljana 15.–21. 8. 2003*. Praha: Academia, s. 47–57.
- ČERMÁK, J. – ILEK, B. – SKOUMAL, A. (eds.) (1970): *Překlad literárního díla*. Praha: Odeon.
- ČMEJRKOVÁ, S. – DANEŠ, F. (2004): Své a cizí z hlediska funkčního. In: *Čeština – univerzália a specifiká 5*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 321–331.
- DANEŠ, F. (1988): Předpoklady a meze interpretace textu. In: *Slavica Pragensia 32. AUC – Philologica: Fungování textu ve společenské komunikaci*, s. 85–109.
- DANEŠ, F. (1989): Několik myšlenek o textovělingvistickém modelování procesů translace. *Slovo a slovesnost*, 50, s. 177–186.
- EGAN, D. (1990): *Death of Metaphor*. Newbridge: The Kavanagh Press.
- ESČ (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HAUSENBLAS, K. (1988): Interpretace textu a její druhy v současné komunikaci. In: *Slavica Pragensia 32. AUC – Philologica: Fungování textu ve společenské komunikaci*, s. 13–24.
- HOCHÉL, B. (1990): *Překlad ako komunikácia*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- HOMOLÁČ, J. (1994): Transtextovost a její typy. *Slovo a slovesnost*, 55, s. 18–33, 99–105.
- HOMOLÁČ, J. (1996): *Intertextovost a utváření smyslu v textu*. Praha: Karolinum.
- JAUSS, R. (2002): Čtenář jako instance nových dějin literatury. *Aluze*, 2, s. 92–101.
- LEVÝ, J. (1963): *Umění překladu*. Praha: Československý spisovatel.
- MACUROVÁ, A. (1981): Překlad jako první interpretace textu. *Slovo a slovesnost*, 42, s. 36–40.
- MACHOVÁ, S. – ŠVEHLOVÁ, M. (1996): *Sémantika a pragmatika jako lingvistické disciplíny*. Praha: PF UK.
- MÁLKOVÁ, I. (2004): Proměny recepce básnického díla ve 20. století (V. Závada). In: M. Balowski, J. Svoboda (eds.), *Stalość i zmiennosc w języku i literaturze czeskiej XX wieku. Konstancy a proměny v českém jazyce a literatuře XX. století*. Wałbrzych – Ostrava: Wydawnictwo „Pro“, s. 375–381.
- POPOVIČ, A. (1971): *Poetika umeleckého prekladu. Proces a text*. Bratislava: Tatran.
- POPOVIČ, A., a kol. (1981): *Interpretácia umeleckého textu*. Bratislava: SPN.
- ŠTEFÁNKOVÁ, M. (1998): Redaktor jako spolutvůrce textu. (Překlad a redigování literatury pro děti předškolního a mladšího školského věku). In: *14x o překladu*. Praha: Jednota tlumočnicků a překladatelů, s. 60–65.
- VILIKOVSKÝ, J. (2002): *Překlad jako tvorba*. Praha: Ivo Železný.

On interpretation and intertextuality

Proceeding from the theoretical premise that there is a connection between living through a language and interpretation, the paper focuses on interpretation processes and the influence exerted on them by intertextual factors and on the multiplication of these factors during the translator's interpretation. It illustrates the intertextuality of the translated literary text from the viewpoint of the transfer of cultural contents, one of whose most important preconditions of success is an eye to the addressee, in terms of

contents and expression. The translator of a literary text is thus – especially in the interpretation of the contents and meaning of the literary source text and in creating his concept of the translation – mainly influenced by the socio-historical context of the source and target culture and by its changes. Moreover, the intertextuality of a translated literary text can also include potential inter-translational links. The paper records, captures and illustrates some features of literary translation and sets out the principal phases of the interpretational process in a diagram. Their typology, however, is of course variable to a point, mainly depending on the type of text and interpreter.

Text vznikl v rámci grantového projektu VZ MSM 0021620825 *Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor*.

Ústav českého jazyka a teorie komunikace, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
bozdech@ff.cuni.cz